

Верхарн Еміль

Біографія

ВЕРХАРН, Еміль (Verhaeren, Emile — 21.05.1855, Сент-Аман, Бельгія — 27.11.1916, Руан, Франція) — бельгійський франкомовний поет. Його поезія відобразила всю складність суперечностей тієї перехідної епохи. Творчий шлях Верхарна у своїх основних, етапних поворотах виявляє різку схожість зі шляхом В. Шекспіра — на новому, зрозуміло, витку історичної спіралі і в іншому національному вимірі: шлях цей веде від ранньої життєрадісної лірики через трагічні прозріння кризового періоду до мудрої прозорості пізніх років.

Поезії Верхарна притаманний глибокий і органічний зв'язок з народним підґрунтям, з історією країни, минулою і теперішньою, з прогресивними національними традиціями в літературі і мистецтві. Це традиції, закладені Ш. де Костером, з яким Верхарн споріднює глибоке проникнення в суть національного характеру та специфіку національного побуту, гостре відчуття справжнього історизму, дієве волелюбство. Це також традиції великих фламандських і нідерландських художників епохи Відродження і XVII ст., в першу чергу П.П. Рубенса та Х. ван Рейна Рембрандта. Хоча ці останні належать до іншого виду мистецтва, їхній вплив безпосередньо проявився в поетичній творчості Верхарна. Пізніше, в роки своєї творчої зрілості, він присвятив цим двом художникам спеціальні монографії, написані з професійною тонкістю і майстерністю ("Рембрандт", 1904, "Рубенс", 1910). Дуже багато чого в творчих пошуках і досягненнях Верхарна пояснюється впливом французької літератури, зокрема — новаторської за духом і формою поезії В. Гюґо. Якщо з іменем Гюґо пов'язують звільнення від жорстких класицистичних норм, то з іменем Верхарна. цілком справедливо пов'язується утвердження — і не лише у франкомовній, а й у світовій поезії також — вільного вірша, або верлібру (vers libre).

Утім, Верхарн починав свій творчий шлях цілком традиційно. Народився він 21 травня 1855 р. в сім'ї дрібного рантьє у містечку Сент-Аман, що неподалік Антверпена. Навчався спочатку в коледжі Св. Барбари в Генті, потім на юридичному факультеті Лувенського університету. Після його закінчення, плануючи займатися адвокатурою, стажувався в Брюсселі у відомого адвоката Едмона Пікара. Проте ще в коледжі Верхарн захопився літературою і з 15 років почав писати вірші.

Перший період творчої діяльності Верхарна позначений захопленням старовинними фламандськими майстрами. Це був час зближення Верхарна з групою "Молода Бельгія" (К. Лемоньє та ін.), яка пропагувала відродження інтересу до національного життя і національної минувшини. Так вийшла друком перша поетична збірка Верхарна — "Фламандки" ("Les flamandes", 1883).

"Фламандки" — це соковиті, реалістичні, в дусі стародавніх майстрів, замальовки селянського життя. Багатство і яскравість фарб поєднується в них з майже скульптурною опуклістю, пластичністю образів ("Старовинні майстри", "Випікання

хліба", "Клуня", "Недільний ранок" та ін.). Верхарн не заплющує очі на темні сторони селянського життя, але він ще не бачить і не усвідомлює реальних масштабів майбутньої кризи патріархальних відносин, породжуваної стрімким розвитком Бельгії. Звернення до ренесансних традицій живопису багато в чому визначає і поетику цієї збірки: їй властива надзвичайно багата кольорова гама, переливи світла та тіней. Верхарн ще притримується в ній традиційної системи віршування з її правильними розмірами і чіткою строфічною організацією. Особливо охоче використовує він форму сонета, розроблену поетами Відродження та оновлену парнасцями і символістами.

Поетична збірка "Ченці" ("Les moines", 1886), яка з'явилася після "Фламандок", різко контрастує з ними за темою і настроєм, провіщаючи в найближчому майбутньому різкий злам у світовідчутті поета. Катастрофічно бурхливий розвиток кризи патріархальних відносин, розклад і загибель сіл під тиском міста, що охопили Бельгію з середини 80-х років, постає перед загостреним, поетично-образним баченням Верхарна як грандіозна і безутішна трагедія. Дійсність, ще донедавна така тривка, така чуттєво-конкретна, раптом втрачає реальність, починає сприйматися як маячня, як виплодок гарячкової, галюцинуючої уяви. Поетичним вираженням цього кризового світовідчуття стали збірки "Вечори" ("Les soirs", 1888), "Розломи" ("Les debacles", 1888), "Чорні смоло-СКуну" ("Les flambeaux noirs", 1890), що склали своєрідну поетичну трилогію. Похмурі образи, які виникають у віршах цих збірок, мають зазвичай узагальнено-символічний смисл. Вони виростають до величезних розмірів, розгортаються у масштабах всесвіту і вічності. Грізно і страшно палахкотять пожежі присмерків, зіходять на землю нереальні у своїй невідворотності вечори. Чорними силуетами з'являються на їхньому фоні знаряддя тортур і страт — від стародавніх хрестів до сучасної поету гільйотини. Услід за ними постають картини самих цих страт, які уявляються Верхарном як якийсь страшний бенкет — "бенкет крові і металу". Примара розпаду, розкладу, смерті невідворотно виринає на його шляхах: вона то являється "у шатах золотих" осіннього згасання, то привиджується "у тузі вечоровій", то зненацька виростає перед ним "поміж юрби, в туманах" міських вулиць (вірші "Числа", "Мрець", "Осіння пора" та ін.).

Світло і тепло, щедро розлиті в ранніх поезіях Верхарна, зовсім покидають ці трагічні збірки: у них панує вічний — всесвітній — холод і вічний — також всесвітній — морок. Відповідно змінюється й гама фарб, якою користується поет. Радісне поєднання багряного і білого кольорів, характерне для "Фламандок", поступається місцем похмурій багряно-чорній гамі, і це трагічне поєднання залишається домінуючим впродовж усіх трьох збірок. Водночас усе наполегливіше вривається в них металевий блиск золота, утворюючи з основним, чорним, кольором ще одне виразне поєднання, яке стане домінуючим, коли поет впритул звернеться до теми міста. Але вже тут світло і тіні міста сприймаються ним як "битва золота й пітьми". На прикладі старих майстрів, Рембрандта перш за все, Верхарн осягає також і таємницю того особливого освітлення, коли центральна постать мовби вихоплюється з навколишнього мороку яскравим променем світла.

Незважаючи на всю їхню особливість, віршам трагічної трилогії Верхарна притаманна своєрідна "вселюдськість". Можливо, найповніше ця якість виражена у вірші, яким відкривається збірка "Вечори" і який багатозначно названий "Людство":

Вечори, розіп'яті на обрії в огнях, В болотах відбили тугу і благання; В болотах, немов у дзеркалах, Стигне кров вечірнього смеркання. Вечори, розіп'яті на обрії в огнях! Пастухи ідуть дорогами сумними,

Череда женуть на водопій в віках. Смерть зійшла в скривавлених огнях! І встає, Ісусе, над серцями злими На землі Голгофа в чорних небесах. Вечори, розіп'яті у чорних небесах, Затаїли стогін і страждання;

І немає більш надій в людських серцях, Бо стоять в скривавлених огнях Вечори, розіп'яті у чорних небесах! (Тут і далі пер. М. Терещенка) Образ розп'яття, Голгофи виступає тут не стільки в ортодоксально-церковному своєму значенні, скільки в значенні ширшому, символічному — як поширена в тогочасній літературі міфологема, як втілення в добре знайомому образі страждань і смерті Христа ідеї людяності, котрий страждає і приносить себе в жертву заради оновлення життя. Важливо підкреслити при цьому, що тут уже в самій безнадійності приховується надія: бо ж услід за розп'яттям неминуче постане — Воскресіння!

Своєрідне воскресіння надій, віри в життя, у майбутнє Верхарн пережив у 2-ій пол. 90-х рр. Подальший його шлях проходить через збірки "Поля в маячінні" ("Les campagnes hallucinees", 1893) і "Примарні села" ("Les villages illusoires", 1894) до "Міст-спрутів" ("Les villes tentaculaires", 1895) — найбільш яскравому і похмурому, трагічному та оптимістичному водночас із його поетичних циклів кінця XIX ст.

"Міста-спрути" — це високохудожня спроба образного осмислення тих реальних суперечностей, які несе в собі сучасне місто. Саме з цих суперечностей виникають два основні ракурси, в яких порушується в цій збірці тема міста: викривальний, сатиричний і патетичний, стверджувальний. Заголовний емблематичний образ велетенського міста-спрута, яке поглинає розорене село, подає Верхарн вже в завершуючому попередню збірку вірші "Похід":

А ген з-за обрію встає, Під небом темним дивно виграє Своім чолом — Фавором осяйним, З димами чорними і запальним диханням, Підвівшись над людським стражданням, Велике місто марев і облуд,

З заліза й мармуру і в сяйві золотім. — Мов спрут. Вірш "Рівнина", який відкриває збірку "Міста-спрути", розширює і поглиблює цю тему} але справжньою його експозицією є вірш "Душа міста". Його напружена ритміка передає могутню пульсацію міського життя. Верхарн детально змальовує все, що перетворює місто у страхітливий спрут, який висмоктує живу кров рівнин: владу золота; продажність, що панує на торжищах, де "продають без сорому любов" і де "продаються боги всіх релігій"; розпад мистецтва і моралі ("Статуя буржуа", "Торжище", "Видовища", "Гулящі" та ін.). Але Верхарн бачить місто і в іншому ракурсі: як згусток людської енергії, дивовижний витвір людських рук ("Порт", "Заводи" там.).

Поетика цієї збірки — така ж, як і двох попередніх, багато в чому ще пов'язана з

поетикою "Вечорів", "Розломів" і "Чорних смолоскипів", але водночас суттєво відрізняється від неї. Тут панує та сама гама, але при цьому жовтий колір — колір золота — набуває зловісного відтінку. Водночас посилюється пластична виразність створюваних Верхарном образів — їхня об'ємність, скульптурність підкреслюється самими заголовками ("Статуя полководця", "Статуя буржуа "). Саме з появою цих збірок пов'язане й становлення вільного вірша в поезії Верхарна. Вільний вірш Верхарна — своєрідний і виразний. Як правило, він є римованим віршем, де сміливо використовуються асонанси та алітерації, а також рефрен і повтор. Водночас Верхарн відмовляється і від правильного розміру, вільно варіюючи довжину рядків, і від традиційної строфіки. Він замінює строфи неоднаковими за об'ємом періодами, рух вірша в яких точно відображає рух закладеної в ньому думки:

Вулиця, гомін і рух
Тіл і голів, ніг і плечей, литок і рук,
Ніби у безвість летить
Кожної хвили, щомить.
Зненависть, помста і гнів
Вулицю вщерть
Вбрали в червоне у млі вечорів.

("Повстання") Сам поет, відповідаючи на одну з анкет, запропонованих йому сучасниками, писав: "Вільний вірш — наймолодша рослина Парнасу. Вона росте поміж старих кущів, декотрі з яких майже зовсім зсохлися. Гадаю, що незабаром, коли поети завтрашнього і післязавтрашнього дня вивчать і культивують його ще краще, ніж їхні старші побратими, цим новим насінням буде засіяне все поле: лірика і драма". Не викликає подиву, що вільний вірш проникає також у драматургію Верхарна. Верлібром написані найпатетичніші пасажі його драми "Зорі" ("Les aubes", 1898). Драма ця в умовній утопічній формі розвиває тему "Повстання". Дія її розпочинається на обширній рівнині, над якою панує місто Оппідомань (із лат. Oppidum Magnum — Велике Місто). Місто в облозі неприятельських військ, оскільки у країні йде війна. Селяни з палаючих сіл натовпами втікають до міста, але уряд зачиняє перед ними браму. В умовах облоги в самому місті посилюється незадоволення народу діями уряду, який служить інтересам олігархічної верхівки, назріває вибух. Одночасно народний трибун Жак Ереньєн, який очолює обурені маси, готує мирне зняття облоги шляхом братання неприятельських військ з населенням міста. Грандіозна боротьба закінчується цілковитою перемогою народу. І хоча Ереньєн гине у цій боротьбі, фінал п'єси захоплено радісний. При величезному напливі народу руйнується статуя старої влади, і голос міського ясновидця проголошує: "А тепер хай спалахують Зорі".

Після "Зір" Верхарн написав драми "Монастир" ("Le cloître", 1899) і "Єленазі Спарти"(1911). Але й згодом Верхарн залишається переважно ліриком. Завершає період 90-х років збірка "Лики життя" ("Les visages de la vie", 1899), яка ознаменувала водночас початок нового етапу в творчій біографії Верхарна. У віршах цієї збірки людина постає вже не стільки у своїх конкретних соціальних зв'язках, скільки у більш широких зв'язках зі всім величезним світом, що існує поза нею. Окрилена новою вірою, вона перестає бути жалюгідною піщинкою в космічних просторах. Усе відчутніше вона відчуває свою спорідненість з усім сущим, все більше усвідомлює свою здатність панувати над природою. Найполум'яніші рядки збірки присвячені визвольній і перетворюючій діяльності людини.

Цю ж лейтмотивну тему Верхарн продовжував розробляти і в збірках "Буремні сили" ("Les forces tumultueuses", 1902), "Безмежне сяйво" ("La multiple splendeur", 1906), "Величні ритми" ("Les rythmes souverains", 1910). Тільки тепер вона розкривається у ще ширших філософському та історичному ракурсах. Поет ставить перед собою завдання прослідкувати всю історію багатовікової боротьби людства за своє визволення — духовне і соціальне. Образно відтворюючи минуле, Верхарн водночас намагається заглянути в майбутнє. Так виникає його велична "Утопія" (зб. "Буремні сили"), яка змальовує натхненну картину вільного і прекрасного майбутнього людства. До цих збірок зокрема стосується сказане про себе поетом: "Вся моя віра зводиться до зусиль людини, до її дій і її думок".

Було б неправильно водночас уявляти Верхарна лише як поета-трибуна. Він був і одним з найтонших майстрів інтимної лірики. Це засвідчує його поетична трилогія "Години" ("Les heures"), яка складається з трьох розділів і створювалася фактично протягом усього його творчого життя: "Вранішні години" ("Les heures claires"), "Пообідні години" ("Les heures d'apresmidi") і "Вечірні години" ("Les heures de soir"). У ній він відтворює еволюцію кохання: від першої юнацької закоханості через повноту зрілого почуття до безмежної ніжності і зворушливої турботливості похилих літ, з яких складається історія його стосунків з подругою життя Мартою Верхарн.

У пізніх поетичних збірках — "Уся Фландрія" ("ToutelaFlandre", 1904-1911), "Схвильовані ниви" ("Les blesmouvants", 1912), "Легенди Фландрії і Брабанту" ("Poemes legendaries de Flandre et de Brabant", 1916) — поет, навчений досвідом прожитих літ, повертається до тематики своїх ранніх збірок — до природи, до героїчного минулого свого народу.

Останні роки Верхарна — як людини і як поета — були трагічними. Всесвітній розмах його поетичних крил розбився об жорстоку реальність Першої світової війни, коли маленька Бельгія, що надаремно заявляла про свій нейтралітет, опинилася поміж двома ворогуючими арміями. Останні книги Верхарна — поетичні збірки "Червоні крила війни" ("Les ailes rouges de la guerre", 1916), книжка ліричної прози "Закривавлена Бельгія" ("La Belgique devastee") і посмертна збірка "Високе полум'я" ("Les flammes hautes", 1917) — проникнуті глибоким болем за вітчизну, за її стоптані ниви і перетворені в руїни міста і гордістю за її захисників.

Життя Верхарна обірвалося несподівано і передчасно: в один із осінніх днів 1916 р., вирушаючи у чергове лекційне турне, він загинув під колесами поїзда на вокзалі в Руані. Один із найбільших західноєвропейських поетів к. XIX — поч. XX ст., Верхарн ще за життя був знаний на Україні. Про творчість бельгійського поета писали І. Франко, Леся Українка, М. Рильський. Українською мовою окремі твори Верхарна перекладали М. Терещенко, О. Коваленко, В. Самійленко, М. Зеров, Борис Тен та ін. Його драма "Зорі" неодноразово йшла в українських театрах.

М. Воропанова